

VAKIFLAR ve VAKIFLARIN MARUZ KALDIĞI TECAVÜZ VE İHMALLER

Ali Himmet BERKİ

Fahri Âlem (S. S.) Efendimizden başlayarak eshabi kiram ve tabiin ve tebaai tabiin¹ ve sonradan gelen Müslümanlar tarafından kâmil bir inanç ve tam bir hulûsla İslâm ülkelerinde sayısız vakıflar yapılmış ve İslâm beldeleri bu insanî ve içtimai müesseselerle müstesna bir hususiyet iktisap etmiştir.

Vakıfların nasıl bir iman ve hulûs la meydana getirildiğini anlamak için (sultanların, vezirlerin, emirlerin, dahi vakıfları dahil olmak üzere) mevcut vakfiyyeleri şöyle bir gözden geçirmek yeter. Bir mümin için en ulvî emel, vasiyyet veya vakıf tarikile hayrî bir eser bırakmaktır. Bu fanî dünyadan ebedî âleme intikal ederken meğarı teselli, diğer amellerinin yanında bu hayırlardır. Diğer tasarruflar hissi ve maddî menfaat saikasile vukubulduğu halde, vakıflar sırf Allah rızası için manevî maksatla vâki olur. Bu cihetle vakıf müessesesi hukukî müessese ve tasarrufların en hayırlısı ve sevimlisidir. Cenabı Hak ve Resulü Kerimi, müminleri ebedî saadete vesile olacak bir ve hayra teşvik buyurmuşlardır².

1. Tabiin, resulullah efendimizin eshabından birini veya bir kaçını görüp onlardan hadis rivayet eden ve tebai tabiin, tabiin zamanlarına erişüp onlardan ravayetlerde bulunan zatlerdir.

2. Kur'ani kerimde, vakfa dair sarîh bir nas yoksa da, vakıf bir nevi bir ve ih-sandır. cenabı hak Alimran suresinin 92 inci ayetinde «siz sevdiğiniz şeylerden harçayın-caya kadar aslâ iyiliğe ermiş olmazsınız, her ne infak ederseniz Allah onu bilir» mealinde olan âyeti celile ile birr ve hayrın mertebesini beyan buyurmuştur.

Vakıflar, bidayeten veya intihaen hepsi hayra ve umumî menfaata hizmet eden tasarruflardır. Mevcut vakfiyyeler tetkik olununca görülür ki, bunlar ya fükaranın istirabını teskin etmek veya cami', mescit veya medrese ve mektep veya şifahane ve hastahane gibi hayrî müesseselerle onların idamesi ve kendilerinin veya yakınlarının veya iyiliklerini gördükleri kimselerin evlât ve ahfadının sefalete düşmemesini veya bu cihetlerin birkaçına şâmil olmak üzere insanî ve içtimai, gayeleri istihdaf eder.

Meşrutunlehi zikir olunmayan vakıflarla, fükaradan gayriye meşrut vakıflar, meşrutunlehlere münkarız olunca fükaraya sarf olunur.

*
**

Müslümanlardan en çok bu tarika tevessül eden Müslüman Türklerdir. Yaradılışlarında gayr endişelik ve hayırseverlik temayülü bulunan Türklerin bu hasletleri, dinî akide ile birleşince rasih bir hale gelmiştir.

Selçuk ve Osmanlı İslâm ülkelerinde yer yer görülen sayısız mescitler, camiler, musallalar, medreseler, mektepler, kütüphaneler, imarethaneler, şifahane ve hastahaneler, sebilhane, çeşme,

Vakıf, hayırdır. Cenabı hak Bakare suresinin 110 uncu ayetinde «kendiniz için önden ne hayır işlerseniz. Allah yanında onu bulacaksınız» mealindeki nazmi celili ile hayır amellerin Allah yanında makbul olacağını beyan buyurmuştur.

Sadaka-i cariye, yani vakıf hakkında varit olan hadisi şerifler malumdur.

sarnıç ve kuyular, menzilhane ve müsafirhaneler ve bunları yaşatmak için vakıf edilen ev, arsa, han, dükkân, hamam, bağ ve bahçe gibi gayrimenkuller bu beyanımızın bariz delilleridir.

Çok mühim olarak bazı kasaba ve köylerde AVARIZ vakıfları da vardır³.

Bu hayırlar arasında selâtin, vüze-
ra ve ümera vakıfları şehirlere müstes-
na bir revnak ve zinet vermişti. İstan-
bul ve Konya gibi şehirlerimizdeki asa-
rı hayriyye Türk ve İslâm medeniyeti-
nin muhallet abideleridir.

İslâmî vakıflardaki ihlâsı, kıy-
metten düşürmek için bazı kimseler,
birçok vakıfların, müsadere korkusile
yapılmış olduğunu ve bu vakıfların va-
ridatını kendilerine ve evlât ve ahfatla-
rına şart etmek suretile, mallarını mü-
sadereden kurtardıklarını iddia eder-
ler. Bu, tamamen hilâfı hakikattir. Vü-
zera ve ümera vakıfları arasında belki
bu maksatla yapılmış tek tük vakıf
vardır, fakat böyle birkaç vakıf bulun-
ması milyonlarca tesis olunan vakıf-
lardaki ihlâs yanında bir şey ifade et-
mez ve hattâ bahis konusu dahi yap-
mağa değmez.

Eslâfın ahlâfda yadigâr bıraktığı
vakıflar, vakıf hükümleri dairesinde
idare olunmuş olsaydı, vakıf akar ve
paraların varidatı hayrî cihetleri temin

3. Eshabî hayır tarafından bazı kasaba
ve köylerde, fükaradan vefat edenlerin teş-
hiz ve defnine ve hasta olup kâr ve kisipten
aciz kalanların ve kimsesiz muhtaç dul ve ye-
timlerin ihtiyaçlarına, kasaba ve köyün kuyu
ve çeşmeleri ve yolları tamire muhtaç olunca
bunların tamirine sarf olunmak üzere vakıf-
lar yapılmıştı ki, çok lüzumlu ve yaşatmaya
ve mevcutlarını artırmaya değer bir müesse-
se idi. Aynı maksada hizmet edecek yardım
müesseseleri vücuda getirecek yerde, maale-
sef diğer vakıflar gibi bunlar da ihmal ve sui-
istimale uğramıştır. Bunlara vakıf lisanında
AVARIZ VAKIFLARI denirdi.

Bir sanat erbabının avarızına meşrut
vakıflar da aynı hükümde idi (*)

(*) AVARIZ : beklenmeyen ihtiyaç ve
beliyye demektir.

ettikten sonra artan milyarlarca balığ
olur ve cemiyetin ihtiyat hazinesi ha-
lini alırdı. Maalesef bövle olmamış
umumî ahlâk zayıfladıkça hatır ve ha-
yale gelmeyen ihmal, gaflet ve suiisti-
mallerle ve nihayet Vakıflar Kanunile
en kıymetli akaratı vakfiyye elden çı-
karılmak suretile, ihtiyat hazinesi ol-
mak şöyle dursun elde kalanları yaşa-
tabilmek için devletin yardımına muh-
taç bir hale gelmiştir.

**

Vakıfların bugünkü acıklı durumu-
nun sebepleri şunlardır :

1 — Bazı mütevellilerin ihma¹ ve
hiyaneti,

2 — Nezaret vazifesile mükellef
olanların vazifelerini yapmamaları,

3 — Mukataa ve icareteyn mües-
seselerinin suiistimali,

4 — Cüz'î bir bedel mukabilinde
mukataalı ve icareteynli vakıfların
mutasarrıflarına temlikî,

5 — Elde bulunanlardan istifade
yolunu bilerek hasar ve zayıatın telâ-
fisi yoluna gidilmemesi.

Şimdi bu sebepleri gözden geçire-
lim: Evvelâ bazı mütevellilerin hiyanet
ve ihmalinden başlayalım:

Vakıflar birer hükmi şahsiyettir, mü-
messillerle idare olunur ki, başka türlü
idareye imkân yoktur. Bu mümessillere
sabık hukuk lisanında müteveli denir.
Müteveli bir şahıs olabileceği gibi
müteaddit de olabilir. Medenî hukuk li-
sanında bunlara idare uzvu itlâk olu-
nur. Vakıflar, ekseriyetle temsil salâ-
hiyyetini nefislerine ve öldükten sonra
herhangi bir şahsa veya bir makama ve
çok kerre evlât ve evlâdı evlâtlarına;
bunlar münkarız olduktan sonra azat-
lılarına ve bunların evlâdı evlâtlarına
şart etmiş ve vakfiyelerin bazısında
vâkıflar tevliyyet cihetini meskût bira-

karak bu hususta bir arzuda bulunmamışlardır, bu takdirde mümessil tâyini devlete aittir. Büyücek vakıflarda mütevellinin idaresine nezaret etmek üzere nazırlar tâyin olunmuştur.

Vakıflar âmme mülkü hükmünde olmak dolayısıyla mütevelliler üzerinde devletin mürakabe hakkı vardır. Bu hakkını istediği makam ve memur marifetile kullanır, zaman zaman bu hak, hakimler, müfettişler ve bazı memurlar marifetile kullanılmış; fakat suistimalere, hiyanet ve tecavüzlere tamamen mani' olunamamıştır. H. 1150 tarihinden sonra umumî ahlâka arız olan zaaf sebeble hayâ ve Allah korkusu bir tarafta bırakılarak bazı mütevelliler idarelerinde emanet olan müessesatı hayriyye ve fükaranın hakkı taallük eden vakıfların varidatını kısmen kendi umurlarına sarf etmiş ve hırsızlık ve hiyanetlerini türlü hilelerle devletin mürakabesinden gizlemeye muvaffak olmuşlar ve bu yüzden birçok müessesat hayriyye harap olmuştur. Bu kadarla da kalmamış, vakfın akarlarını mülklerine geçirerek veya satarak, ihanette bulunmuşlardır.

Zaman zaman devletçe müfettişler, mürakipler tâyin olunmuş ise de muntazam ve esaslı teftiş ve mürakabe teşkilâtı olmadığından veya mevcut mürakiplerin ihmalinden dolayı hiyanetleri yanlarına kalmıştır. İşte milyonlar, milyarlar değerinde bulunan vakıf akarlarının bugünkü akibetinin sebeplerinden biri mütevellilerin hiyanetidir.

Hattâ bugün dahi öyle mütevelliler vardır ki, vakfın nef'ine değil, kendi menfaatlarına çalışır veya idarelerine bırakılan vakıf akarlarının ne halde ve kimlerin ellerinde olduğunu bilmezler. Vakıflar idareleri de aynı haldedir, ziyaa uğrayan vakıfları aramamakta, mahallî vakıf memurları mütevellilerin o kadar şayanı itimat olmayan beyanlarile iktifa etmektedir. İşte kısaca mü-

tevellilerin hali, mürakabe ve nezaretle mükellef olanların ihmallerine gelince:

Vakıfların maruz kaldığı zarar ve zıya' sebeplerinden biri de, devlet namına yapılan mürakabenin kifayetsizliğidir. Vakıflar umumî menfaate hizmet itibarile yukarıda söylediğimiz gibi vakıflar üzerinde devletin mürakabe hakkı vardır, devlet bu hakkını müstakil ve devamlı bir teşkilâtla yürütmeyi muhtelif zamanlarda bazı müfettişlere veya resmî makamlara tevdi etmiş ve nihayet 999 H. tarihinde haremeyn vakıfları nezareti' ihdas olunarak vakıf ve mütevellilerin mürakabesi bu nezarete verilmiştir. Nezaret ve mürakabe hususunda bir vahdet temini ve tevliyeti makamı saltanata ait vakıfların idare ve muhafazası maksadıyla 1242 H. tarihinde EVKAF NEZARETİ tesis ve Haremeyn Evkaf Nezareti bir müddet sonra yani 1254 H. tarihinde Evkaf Nezaretine ilhak olunmuştur.

Evkaf Nezareti, müteveli makamında tevliyeti saltanat makamına meşrut vakıflarla, evkaf hazinesince zabıt olunan vakıfları idare etmekte ve nezareti âmme ile de bilumum vakıfları mürakabesi altında bulundurmaktadır. En son teşkil olunan VAKIFLAR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ bu nezaret makamına kaim olmuştur.

Mukaddema mürakabe, müstakil ve muntazam bir teşkilâtla idare edilmemesi ve teşkil olunan evkaf nezareti ve memurlarının şehir, kasaba ve köylerde dağınık bir halde bulunan büyük ve küçük vakıflara ıttıla' hasıl ederek vazifelerini yapamaması, tecavüz ve ihanetin devamına meydan vermiştir. Vakıflar tarafından tâyin olunan Nazırlar da ahlâk bakımından mütevellilerle aynı seviyede bulunduğundan, bunlarla da nezaretleri altında bu-

4. Haremeyn vakıfları, iptidaen veya in-tihaen varidatı tamamen veya kısmen, haremeyn yani Mekke ve Medine fukarasına meşrut vakıflardır.

lunan vakıfların muhafaza ve sıyaneti emrinde beklenen gaye husule gelmemiştir.

Nihayet Vakıflar Kanunu ve Nizamnamesi ile vakıfları muhafaza maksadile bazı hüküm ve müeyyideler konmuş ise de, vâkıfların şart ve arzularına muhalif bazı hükümler ve tatbikat-taki yanlışlıklar, umumî hoşnutsuzluğu mucip olmuştur.

Vakıfların birçoklarının elden çıkmasına yol açan sebeplerden biri de, mukataa ve icareteyn usulünün suiistimal edilmiş olmasıdır. Bir vakıf yerin mukataaya ve bir vakfın icareteyne bağlanması için birtakım kayıt ve şartlar olduğu halde, bunlar mevcut olmadığı halde yüzlerce, binlerce vakıflar mukataa ve icareteyne bağlanmış ve böylece milyarlar değerinde bulunan vakıflar faide temin etmez bir hale gelmiştir. Bunu izah için, bu müesseselerin mahiyet ve sebebi ihdası hakkında bilgi vermeye lüzum vardır:

MUKATAALI VAKIF :

Üzerine bina yapmak veya ağaç dikmek ve bunların orada durması mukabilinde sene besene ecri misle müsavı bir ücret vermek üzere bilâ müddet icar olunan vakıf yerdir. Bina ve ağaç yapıp dikenin, mülkü olup bunlar kaldıkça, bina ve ağaç sahibi bunların orada durması mukabilinde tâyin olunan ücreti sene besene ödemekle, borçlu olur ve yer, bina ve ağaca tebaan tasarruf olunup muhdesatile beraber sahibinin vefatında varislerine mevrus olur.

Bir vakıf yer, mukataa ile icar olunabilmek için, şu şartların bulunması ve mütevellinin re'yi ve hâkimin izni ve hükümdarın müsaadesi lâzımdır:

- 1 — Mukataa ile verilecek yerden bir suretle istifade mümkün olmamak,

- 2 — Bu yeri, istifade edilecek hale getirmek için vakfında kudret olmamak, nakit veya faideli başka bir yerle mübadele edilememek.

Bir misal ile meseleye vuzuh verelim: Farz edelim ki, vakıf bir arsa var, kimse isticara talip olmuyor, üzerine bina yaparak veya ağaç dikerek faydalı bir hale getirmek için vakfında kudret yok, varidat getirecek başka bir yerle veya para ile mübadele de yapılamıyor. Biri çıkıyor, ben sene besene bir ücret vermek üzere bu arsa üzerine bina yapayım veya ağaç dikeyim diyor; mütevellî muvafık görüyor, hâkim izin veriyor ve hükümdar müsaade ediyor, bu şartlarla o arsa o kimseye bilâ müddet icar olunuyor.

Bu şartlar tahakkuk etmedikçe bir vakıf yerin mukataaya raptına cevaz yoktu. Buna rağmen zikir olunan şartlar bulunmadığı halde yüzlerce varidat getiren yerler pek cüz'î bir ücretle mukataalı olarak tapuya geçirilmiştir. Bunlar tapuya nasıl geçirildiğini, tapu memurlarının hangi vesika ile kayıt ettiklerini anlamak mümkün değildir. Bunlar yetişmiyormuş gibi, tedavül ve münakale gören mukataalı bazı yerlerin mukataalı vakıf olduğu gösterilmemiştir.

Ankara'da Bula Hatun vakfından böyle birçok mukataalı vakıf arsalar vardır ki, ücretleri senevî 100 - 200 kuruş gibi cüz'î bir paradan ibarettir. Bu arsalar üzerine sonradan apartmanlar yapılmış ve ihtiva ettikleri daireler şunun bunun mülküne geçmiştir. Vaktile tâyin olunan zemin ücretinin kimden isteneceğini anlamak mümkün değildir. Bu güçlük karşısında, vakfın mütevellisi takipten sarfı nazar etmiştir.

Bu arsaların bugünkü kıymetleri beher metre murabbı 100 - 200 liradır; diğer şehirlerdeki mukataalı vakıflar da böyledir.

İCARETEYN MUAMELESİNE GE- LİNCE :

Bu muamele Ömer Hilmi Efendi merhumun «Ahkâmül' evkaf» adlı eserinde izah olunduğu üzere, icarei faside olduğu halde, ihtiyaç ve zarurete binaen tecviz olunmuştur. Şöyle ki: İstanbul ve bilâdi selâsede yani Üsküdar, Galata, Eyyüp semtlerinde vukubulan büyük yangınlarda vakıf binaların ekserisi yanmış ve vakıflarında bunları yeniden inşaya kudret bulunmayup, masrafı ücretine mahsup edilmek suretiyle inşa etmek üzere isticara da talip bulunmamış olduğu cihetle, yanan binaları yapmak üzere icareteyn usulü ihdas olunmuştur.

Bir, ev veya dükkân yanıp da vakfın da yeniden inşa ve imara kâfi galle, para bulunmadığı ve masrafı ücretle mahsup edilmek üzere isticara da talip olmayup, icareteyn suretile icarı vakıf için menfaatli olduğu ber nehci şer'i sâbit olarak izni hâkim sadır olduğu takdirde yanan binayı yeniden inşa etmek üzere isticar etmek isteyen şahıs, yanan binanın kıymetine yakın peşin bir ücret vermek ve her sene nihayetinde ödenmek üzere «müeccel ücret» namile bir ücret ödemek üzere icar olunmak tecviz olunmuştu. Müstecirin vefatında o yer evlâdına intikal ederken 1284 tarihinde intikal eshabı sekiz dereceye çıkarılmış ve 328 Şubat tarihli kanunla da hududu intikaliyye çok fazla tevsî' olunmuştur.

İşte icareteyn usulünün sebebi kabul ve şartları.. Fakat tatbikat böyle olmamış, hiç bir ihtiyaç ve zaruret olmadığı halde sayısız topraklar ve ma'mur vakıfları dahi, icareteyne rabit olunarak şunun bunun tasarrufuna geçmiş ve tapuda icareteynli olarak kayıt edilmiş ve bazılarında... vakfından kaydile iktifa olunmuştur. İcareteynli vakıflarda müecceleleri tahsilde, mukataalar gibi zorluklarla karşılaşmıştır.

Ne gariptir ki, bazı vâkıflar, icareteyn muamelesini bir şey zannile vakıf ettikleri akarların icareteyn suretiyle idaresini şart eylemişlerdir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, el koyduğu vakıfların karışık ve perişan durumunu karşısında ne yapılmak lazım geldiğini, mevcudu sihat vekâletine ve belediyelere devirmi yoksa ıslahı muvafık olacağını düşündüğü bir sırada İsviçreden davat ettiği bir bilginin re'yine müracat etmiş, bu zat mukataalı ve icareteynli vakıf müesseselerinin ilgası ve mevcutların tasfiyesile, memleketin ilim ve irfanına, beledî işlere ve içtimâî yardıma büyük hizmetler yapan ve hiç bir memlekette benzeri olmayan bu vakıfların muhafazasını ve ıslahını tavsiye etmesi üzerine, 2762 numaralı vakıflar kanunu ve nizamnamesi neşir olunmuş ve yirmi misli mukataa ve icarei müeccele karşılığında, bunların mutasarrıflarına temlik suretile tasfiyesi kabul edilerek mukataa ve icareteyn muamelesi ilga edilmiştir. 26 ve müteakip maddeler yukarıda izah edildiği üzere, içinden çıkılmaz bir hale gelen mukataalı ve icareteynli vakıf müesseselerinin ilga ve tasfiyesinde isabet vardır. Ancak tâyin olunan ivaz pek azdır. Tasarruf ve mülkiyet hakları miktarile mütenasip değildir. Çünkü, senevî mukataa ve icarei müeccele cüz'i bir miktardan ibaretti. Bu miktara göre 40-50 bin liralık mukataalı ve icareteynli bir vakıf, bir kaç yüz liraya mutasarrıfının mülkiyetine geçebilecekti, tanıdığım bir zat 35 bin liraya aldığı icareteynli bir arsanın mülkiyetini, 200 lira mukabilinde uhdesine geçirtmiştir.

Bu vakıfların tasfiyesi düşünülürken tasarruf ve mülkiyet hakları kıymetleri ve vakıf kıymeti nispeti tâyin olunarak, tâviz bedeli ona göre tâyin olunmalı idi, fakat böyle olmamıştır. Ekseriyetle İstanbul ve diğer büyük şehirlerde bulu-

nan mukataalı ve icareteynli vakıfların böyle cüz'i bir ivaz mukabilinde mutasarrıfları namına, tescili, yüz binlerce vaktin elden çıkmasına ve telâfisi mümkün olmayacak büyük zararlara sebep olmuştur ki, vakıfların maruz kaldığı en büyük zıya'dır.

Senelerdenberi temadi eden türlü tecavüz ve hiyanetlerle büyük zıyaa uğrayan vakıfları, bilkülliye indirastan kurtarmak lazımdı. Bunun için durmadan çalışmaya ihtiyaç vardı. Bu imkânsız değildi, çünkü, ecdadımız tükenmeyecek kadar vakıflar bırakmışlardı.

Vakıfların her yerde boş arsaları, harap han, mağaza ve dükkân ve hamamları vardır. Arsalara varidat getirecek iş hanları, mağazalar, dükkânlar yapılır, harap yerler tamir olunarak intifa edilecek bir hale getirilirse beş on misli artacak olan varidatla bugün-

kü muzayakalı durum ıslah edilir ve mevcut olup muhtacı tamir asarı hayriyyen tamiri ve yeni yeni asarı hayriyye vücuda getirilmek imkânı hasıl olurdu. Bu istikamette matlup derecede faaliyet gösterilmemiş, yapılan birkaç iş hanı ve dükkânla iktifa edilmiştir.

Zaman zaman vakıfların ihyası hakkında ne yapılmak lazımı geldiği hususunda mutalaam sorulmuş, düşündüklerimi arz etmiştim.

Yapılan son toplantılarda, vakıf mahiyet ve hükmile kabili tevfiik olmayan fikirler üzerinde durularak, asıl takip edilecek hattı hareket üzerinde durulmamıştır.

Zaman ve tecribeler, alakalılara ne yapmak iktiza ettiğini ilham etmiş olsa gerektir, bundan sonra muhim olan hayır ve vazife aşkile çalışmaktır.